

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ԺԱՂԻԿՆԵՐ

«Ֆարրարի քարոզներին» առիթով «Նոր-Դարին» մէջ ար-
ժարծուեցաւ թարգմանութեան արուեստի խնդիրը, Թերթի
մէջ թեր և դէմ բաւական դրուեցաւ անպատու խնդրով, առանց
լուսաբանութիւնն առաջ մղելու, անժամանակ խնդիրը սպառ-
ուած համարուեցաւ, փակուած վիճաբանութիւնը մի անգամ
էլ շարունակուեցաւ, ի վերջոյ բանն աջակէս տարտամ վիճա-
կի մէջ մնաց, ինչպէս որ սկզբունքն էր, Արդեօք սրի շնորհիւ
խնդիրն ալսպէս մեռեալ ծնուեցաւ, փոյթ չէ ինձ համար,
միայն ես անվիճելի եմ համարում, թէ կենսական է ալը խնդիրը
մեր դրականութեան համար, որ քիչ է արտադրում ինքնու-
րոյն գրուածքներ. իսկ իւր խեղճ կեանքը վարում է առաւե-
լապէս թարգմանութիւններով:

Թարգմանութիւնը սերտ կապ ունի լեզուի հետ: Այժմ ա-
մբնքը դժգոհ են մեր աշխարհաբար լեզուից, բաց ոչ ոք քա-
ջութիւն չունի դրականական առաջնութեամբ հանդէս գալ և
իրօք նպաստել խնդրի լուծման և ոչ թէ խեղկատակի դեր
կատարել: Լ. Սարգսեանի դասադրքի լեզուն չեն հաւանում,
նա խռովում է և ասում է, թէ քննադատութիւնը թշնամու-
թիւնից է ծագել, խնդիրը սպառուեցաւ: «Հանդէս Ամսօրեան»
«Մշակի» լեզուն չի հաւանում, «Մշակը» հալոյում է և բուն
վիճաբանութիւնն անպատասխան է թողնում. խնդիրը սպառ-
ուեցաւ: Միութարեանները վիճենալից վենետիկին, վենետ-
կից վիճենալին վիրաւորում են ասդի ծակօցներով և խնդիրը
փակում են: Վերջապէս տաճկահայերն էլ սկսել են նոյն օրի-
նակ սաստիկ դժգոհութիւններ ցայտնել իրարից, բաց աջակէս,
որ մի խենդի ձգած քարը փոսի մէջ՝ հանել չպիտի կարողա-
նան տասը իմաստուններ. դարձեալ խնդիրը փակում է: Այս-
քան դանդաղատարների մէջ դատաստան կտրողն օվ պէտք է
լինի:

Ինչո՞ւ մեր մթնոլորտը միշտ պղտորուած է և մէջը լոյս չի տիւում: Խճճուած կծիկը բաց անելու համար՝ արդեօք ընդունակութիւն թէ կամք է պակասում մեզ: Մի մեծամիտ լանդշէնցաւ պնդել, թէ մեր գրականութեան մէջ չկայ 10 հատ լաւ թարգմանութիւն, որ օրինակ համարուին մեզ՝ թարգմանիչներու համար: Ի՞նչ է պատասխանում նորան ամենօրեայ թերթի խմբագրութիւնը, հասարակաց կարծիքին ուղղութիւն տուողը. «եթէ մի հատ էլ չունենանք, դու սլարտաւոր ես լաւ թարգմանելո՞ւ: Այս պատասխանը ծով մարդու և աչքի մէջ թող փչողի պատասխան է, որ փոխանակ իւր գրադարանը բաց անելու, ուր որ թարգմանիչներից ձրի եկած մի մի օրինակ գրքեր կան (եթէ խնամով պահուել են), և փոխանակ 10 վերնագիր արտագրելու և մեծամտի աչքը կոխելու, նա ճշնում է իւր ծուլութիւնն ու թանձրամտութիւնը ֆրագով և նէշնիմով քողարկել: Իսկ լրագրի ընթերցողն ինչ իմացաւ, նա շատ բան կարդաց թեր և դէմ, բայց այն չիմացաւ, թէ չիրաւի ունի՞նք արդեօք 10 լաւ թարգմանութիւն: Եւ ինչպէս իմանալ ընթերցողը, երբ որ ինքը խմբագրութիւնն իրան հաշիւ ու համար չի տուել այդ մասին: Եթէ շատերի համար այդ հարցմունքը առեղծուած է, ես ասել եմ և դարձեալ պընդում եմ, որ ռուսահայոց թարգմանական հմտութիւնը խիստ անմշակ է մնացել, և այդպէս էլ պէտք է լինի, եթէ ի նկատի առնենք մեր մամուլի թեթիւ վերաբերմունքը այս արհեստին. ապացոյց՝ մեր ամենօրեայ թերթերի վերջին երեսները, ուր որ ամենայն օր ընծայում են հեռագրական լուրերի, դժի տակ թերթոնների, քաղաքական լօղուածների և մասնաւոր անձանց լալտարարութիւնների անխիղճ թարգմանութիւնները, ամօթ համարելով դէթ. այդ մասում տաճկահայերից բան սովորելու: Պէտք է զարմանալ, թէ որչափ անհետեղութեամբ մեր ամեն կարգի խմբագրութիւնները մի երեսում ամպլոպ են հանում և շանթեր են թափում թարգմանիչների գլխին, դաս և խրատներ են կարդում այնպիսիներին, որոնց աշակերտ կարող էին լինել, իսկ միւս երեսում իրանց հիանալի թարգմանութեանց մարգարիտներ են շարում:

Նախ քան առաջ դնալը, հարկ եմ համարում խոստովանել, թէ մեր մէջ էնչո՞ւրոյն գրութիւնը, լեզուի տեսակէտից, բաւական առաջ է դնացել. ապացոյց՝ ալթմեան և տարիներ առաջուայ «Մշակ» թերթերը, ուր որ ամէն տեսակ խառնի-

ճաղանճ լեզուի հետ՝ հալ-քրիստոնէի լեզու եւ հնչում է։ Եւ ուրեմն՝ կարելի է, թէ ոմանք մեղադրեն իմ ծալրայեղ լուստեսութիւնը։ Բայց ես խօսում եմ ոչ թէ ինքնուրոյն շարադրութեան՝ այլ թարգմանութեան մասին։ Վերջինս իրօք որ լուսաշաղիմութիւն ցոլց չի տալիս, այլ կարծես թէ տգեղութիւնները մինչև անգամ սրբացնում եւ նուիրագործում է, մինչդեռ առաջ տգեղը հէնց «տգեղ» էլ կոչւում էր։ Լաւ թարգմանութեան շատ քիչ ենք պատահում. բայց վաղուց է, որ աջնայիս վարժ թարգմանութիւն չենք կարդացել, ինչպէս որ էր անցեալներում «Մշակի» մէջ տպուած մի կտոր թարգմանութիւն ռսերէնից—թիֆլիսի բաղանիքների մօտ գտնուած անառականոցների մասին։ Երևում էր, որ այդ կտորը շտապով է թարգմանուած, բայց ամէն տողից նշարւում էր գրչի հրմտութիւնը օտարի միտքը հալերէն լեզուով արտալատելու շնորհքը։ Ահա մենք ալդայիս թարգմանութիւններ ենք փնտռում, բայց չենք գտնում մեր արեւելեան հալոց զրականութեան մէջ։

Թարգմանութեան անկեալ վիճակը առնչութիւն ունի երկու հանգամանքի հետ. մէկ այն, որ մեր մէջ ուսումնական գրքեր էլ չեն տպագրւում, երկրորդ այն, որ հայոց մամուլը մեր քրիստոնէական սնունդ չի տալիս։ Այդ երևութիւններից որն է պատճառը և որը՝ հետեանք, ես չեմ փորձի որոշել, ես միայն իրողութիւնն եմ արձանագրում։ Մեզ կառարկեն, թէ լուսաւորեալ աշխարհի բոլոր զրականութիւններում գրքերի թիւը պակասում է, պարբերական թերթերի բաղմանալու համեմատութեամբ։ Սակայն ալս առարկութիւնը թիւրիմացութեան ծնունդ է. ոչ մեր երկու և կենտ թերթերը լաղմացած կարող են համարուիլ, և ոչ էլ մեր գրքերի զանազան մասին է խօսքը, այլ մեր ցաւը աշխարհիների խաղառ դադարումն է։ Իսկ աւելի ուշադրութեան արժանի հանգամանքն այն է, որ Եւրոպայում գրքերի նիւթը՝ պարբերական թերթներումն է տեղ գտնում. իսկ ալդայիս պաշտօն մեր թերթերը չեն կատարում։ Մի երեսուն տարի առաջ եթէ մեզանում մի գիրք հրատակուէր, այն ձեռք կը բերէր և կը կարդար, կամ դէթ հարեանցի կը թերթէր և բժիշկը, և՛ փաստաբանը, և՛ աստիճանաւորը, և վաճառականը։ Այժմ էլ ոչ ոք չի հետաքրքրւում, թէ որ տպարանից ինչ գիրք է լուս գալիս։ Մինչև անգամ սևահոգի ասպետներ հանդէս կը գան, բացարձակ քարոզելու

որ դիրք է հրատարակուի, իսկ հրատարակուածը չը կարդացուի: Մտէք ռուսաց խմբագրատուն, իսկոյն խմբագիրը ձեզ ցոյց կը տալ մի գիրք, ասելով. «Ահա մի շահագրգիռ գիրք, կարդացէք: Սա երիտասարդ փիլիսոփայ Գիւլիօի շարադրութեան ռուսերէն թարգմանութիւն է, անունն է Դաստիարակութիւն և ժառանգականութիւն:» Այլ դուք կը կարդաք երկու օլատճառով, նախ՝ որ ձեզ լանձնարարել է ոչ հալ խմբագիրը, երկրորդ՝ որ հայերէն թարգմանութիւն չէ: Բայց թող ո. էջմիածնի տպարանից լոյս տեսնէ նոյն գիրքը հայերէն թարգմանութեամբ, դուք ալ մասին բնաւ տեղեկութիւն չէք ունենալ: Այլ եթէ մի քանի տարուց լետով մեր զրասէր բժ. Բուդուղանցը ճիշդ նոյն վերնագրով (ժառանգականութիւն և դաստիարակութիւն) մի տետրակ հրատարակէ, ոչ նա և ոչ դուք չէք իմանալ, թէ ոչ ոնաւ արդէն վաղուց ունինք մի հաստ գիրք, ո. էջմիածնի տպարանում տպած: Խնչպէս էք հաւանում մեր ազգային լուսաշաղիմութեան ալսպիսի կողմը: Այսպիսի բաւական չէ, ալ մեր միամիտ բժեշտութիւններն էլ շնորհակալութեամբ կը ստանան ա. Բուդուղանցից ալ տետրակի ձրի օրինակը, չհասկանալով, թէ մի տան մէջ մի անունով երկու տրեակներ ենք ունենում, և չլինելով, թէ արդէն մի քանի տարի առաջ նոյնպէս շնորհակալութեամբ ստացել են ալմուհանի երկու տրակիցը: Մենք տակաւին առողջ հասարակութիւն չենք կազմում, ալ իւրաքանչիւրս մի մի բներում նստած, աւաղի վերալ ենք կանգնեցնում ամբողջներ: Մենք աշխատողներ ենք, բայց ուրիշի աշխատութիւնը լարող չենք:

Գրական երկերի նկատմամբ ալսպիսի վերաբերմունքը նոր չէ. մեր մամուլը վաղուց լուսատրութիւն է քարոզում հասարակ ժողովրդեան համար մայրենի լեզուով, իսկ լնտկիզենցիալի համար հերիք է համարում օտար լեզուների աղբիւրը: Ինտելիգենտը սոսկականին ասում է. «Դու կարդա հայերէն, քո խելքի համար ալ լեզուն բաւական է, իսկ ես իմ անձին համար հայերէնի կարիք չեմ զգում, ես լուսատրուած եմ: Քո խելքի բան չէ Գիւլիօ կամ Ֆարրարը, ալսպիսի հաստ գրքեր թող տպարանի շտեմարանում անկտրում կուտակուած մնան, ոչ քեզ և ոչ ինձ են հարկաւոր, դու կարդա մեր առաջնորդողները, որ քեզ համար և՛ քարոզ են, և դաստիարակութիւն...» Ինտելիգենցիան ժողովրդին առաջարկում է ալսպիսի

միջոց (մալրենի լեզու), որ ինքը արհամարհելով արհամարհում է, Հասկանալի է, թէ ինչ պէտք է լինի ալսպիսի կեղծ բարեպաշտութեան հետեանքը. ծառ ի պտղով իւրմէ ճանաչի, ժողովուրդն էլ, բայի բամբասանքներից, ուրիշ բան չի կարողում, նա ինտելիգենցիայից նախ և առաջ սովորում է արհամարհութիւն: «Մեր ընթերցող հասարակութիւնը, ինչպէս որ կասէր ինտելիգենտը, զոհ է դառնում ցեղական միմիկրիի (կապկութեան), ալսինքն օտար տիպարի վատ պատճէն է ձևացնում: Եթէ ուրիշ ազգերի մէջ մալրենի լեզուով են լուսաւորում ժողովրդեան, և մենք էլ նոցա օրինակով ենք ուզում ընթանալ, մենք մոռանում ենք, որ ալս տեղ նախ և առաջ իրանք լուսաւորողներն են լարդում, սիրում և ճոխացնում ալս լեզուն: Այս ընթացքն ալ է, քան մեր վտիւ արածը, ուստի և մեր ծառի պտուղը դառն է: Մեր ինտելիգենտը երբէք շնորհակալութիւն չի լատնի, եթէ իրա համար մի գիրք հրատարակէք. թող մի եպիսկոպոս Դրեպէր թարգմանէ, մեր քուրմերը կը ծիծաղեն, թող մի աշխարհական քարոզներ թարգմանէ, մեր հաւատաքննիչները խարոյկ կը շինեն քարոզներից, թող մի թարգմանիչ քաջութիւն ունենալ ցոյց տալու ողորմելի ինտելիգենտներին, որ կարելի է «գողտրիկ հալեղնով արտալատել ֆրանսիացու նուբբ, թեթև և գեղեցիկ ոճը, ֆրանսիական բարձր սալօնի գեղեցկաստութիւնը», ալս սոխակին մեր վալրենիները կասեն, թէ եկ, մեր խոռողից սովորիր թարգմանել: Մեր ինտելիգենցիան ոչ միայն հալրէն զիրք չի կարդում, ալ իւր մտաւոր պահանջների համեմատ սլարբիական թերթեր էլ չի հիմնել. Ալսպիսի թերթ լինելու է ձգտում փորձի համար, զոր օր. «Հանդէս Ամսօրեան», որ գրեթէ դադարելու վերալ է, հարկաւոր չափով բաժանորդ չունենալու պատճառով: Եթէ մենք վալրենի ժողովուրդ չենք և հոգեւոր շահերով ապրելու ընդունակ ենք, ալսպիսի թերթից զրկուիլն ինտելիգենցիային վիշտ պէտք է պատճառէր: Բայց ինտելիգենտը չարախնդութեամբ ինչ խրատներ տալ չարաքատիկ Հանդիսին. «Դու ուզում ես մեզ ինտելիգենտներիս լուսաւորել, քեզ համար պահիր քո լուսաւորութիւնը. արի քո բարձրութիւնից իջիր մեր մակերեւութը, մեզ պէս դարդակ խրատներ քարոզիր, և ալս ժամանակ կը վալրեն մեր աշակցութիւնն ու քաջալերութիւնը»:

Փորձեցէք մեր ինտելիգենտին լատնել հալրէն լեզուն:

մի ուսումնական նորութիւն, զոր օր. թէ հողեբանութիւնը քալլ առաջ է գնացել երազի մեկնութեան մասում: Նա արդ բանով չի հետաքրքրուի, մինչև որ հաստ ժուրնալներ չըստանալ, մինչև որ իւր բիրլլիան չկարդալ: Իսկ եթէ հայերէն լօղումածը կարդալ, արդ քաջութիւնը կը գործի ոչ թէ բան հասկանալու համար (որպիսի ընդունակութիւն արդէն կորուսած ունի, երբէք հայերէն բառապաշար լեզուին վարժուած չլինելով), այլ որպէս զի իւր քաղաքացիական պարտքը կատարէ և հայերէն լօղուման առանց քննադատելու չթողնէ: Այստեղ նա անպատճառ երեք անշնորհութիւն պիտի գործէ. նախ՝ լեզուն կանուանէ գրաբարախառն, ալսինքն թէ վատ է (այս ամենից հեշտ գործ էր), երկրորդ՝ խրատ կը տալ, թէ ո՞ր խռոտից դասեր առնենք (այս էլ իւր սրտին եղ քսելու համար է), երրորդ՝ բուն նիւթի մասին ձայն ծպտուն չի հանի (հէնց լեզուի մասին խլացնող թմբկահարութեամբ դատաստան անելու խորամանկ նպատակն ալն էր, որ թմբկահարողի հիմնական տղիտութիւնը ծածկուի):

Թէ ինչպէս է կաղմուել ալս Ազեան ախոռը, բաւական է մի ակնարկով պատկերացնել ալն աւազանը, որի մէջ որ մկրտուել են մեր սրտացաւ առաջնորդողները: Մեր մամուլը խիստ սրտաշարժ կերպով նկարագրում է բարձրագոյն կըրթութեան բարենորոգումները, իսկ թէ մինչև ալսօր արդ օրաբանից սրպիսի տարերք են մտել մեր առաջնորդող մամուլի մէջ, ալս մասին մարդիկ ամենալն խոհեմութեամբ լռում են, կարծես թէ հէնց իրանք մի հրաշալի բացառութիւն են կաղմում և բոլոր արատներից զերծ են մնացել, թէպէտ միևնորէն բոլորներն են ներկուել: Այն մարդիկ, որոնք հաստ ժուրնալներ կարդալով, բուռն սէր են ստացել ժողովուրդը լուսաւորելու համար, բայց էժան պրծնելու համար՝ գիտութեան սէր չեն ստացել, լուրջ կերպով աշխատելու ընդունակութիւնը ձեռք չեն բերել, — ինչպէս պէտք է ծառայեն մի ժողովրդեան, որի լեզուն չլիտեն: Նոքա ալս բանից ամենեկին չեն քաշում: սահման քաջաց զէնք իւրեանց, նոքա իրանց փոխ առած և կցկցած լիզաների համար հերիք են համարում և աշնափ սակաւթիւ բաւերի խղճով պաշարը, որ քաղում են մեր լրագիրներէրից, վերան աւելացնելով ռուսաց քերականութեան կը-

նիքը և եւրոպական տերմինների անմարս խառնուրդը Այսպէս է թխուում մեր աշխարհաբարը:

Որովհետեւ ամենաքիչ աշխատութեամբ է ստեղծուում այսպիսի միջազգային հայերէնը, այսպիսի վճարայիլ հայերէնը, դժուար է երեւակայել անդամ, թէ տղապական հաճաք որչափ ծանր հետեւանքներ է առաջ բերում: Անձնապատասխան լեզուն արհամարհում է կոթորկոգործութիւնը, արհամարհում է գրաբարի ուսումնասիրութիւնը, արհամարհում է Մխիթարեանների դաստուած Բարձրաւիշակ օրինիւ, արհամարհում է նաեւ փոքր ինչ ֆոնետաք աշխարհաբարը, ու նոյն արհամարհած գործօնների աղդեցութեամբ է ձևացել. և այս այսպէս էլ պէտք է լինի, վասն զի, բնական օրինօք, բարբարոսական խրթնութիւնը չի կարող համբերել մշակուած և հարուստ լեզուն:

Յափշտակութիւնն այն պակասութիւնն ունի, որ լանկարծ բռնկուելուց լեռոյ, շուտ էլ անցնում, սառչում է: Մեր երիտասարդը երիտասարդ է առաւելապէս այդ պակասատր կողմով: Նա տակաւին ուսանողական նստարանի վերայ բռնց ցանկութիւն է ստանում իւր սովորածները մայրնի լեզուով արտալատելու, և լուսաւորիչ հանդիսանալու: Սակայն իւր լեզուն անկատար է: Իդէաներ կան, արտալատիչ գործիք չը կալ. ինչ անէ նա: Երիտասարդը վեր է առնում Աւետարան, Աղնիկ, Խորենացի—բայց գրաբարը ծանօթ առեղծուած է, ուրիմն դէպ է քերականութիւն սովորել, պէտք է ուղղել... Նա փորձում է իւր աշխատութիւնը հեշտացնել, գիտէ լուսարէն, լատիներէն և ուրիշ լեզուներ, ուստի և զիմում է Մխիթարեանների Թարգմանութիւններին, բաց է անում Հոմերոս, Սոփոկլէս, Վերգիլիոս, Կիկերոն, Տակիտոս, Միլտոն և այլն: Սակայն ալտեղ էլ մտադրութիւն է պահանջում, պէտք է բառ աւ բառ, նախադասութիւն առ նախադասութիւն հա. մեմատել բնագիրը Թարգմանութեան հետ, պէտք է ուղղել... Նա փորձում է զանց աւանել գրաբարը, զիմում է աշխարհաբար զրուածքներին, կարդում է Այտընեանի Փննական քերականութիւնը: Այս հաստափոր գիրքը աւելի տանկի է թըւում, սակայն զարմանալի կերպով կարդալուց լեռոյ գլխում բան չի մնում, պէտք է աշխատել... Վերջապէս փորձում է կարդալ Աբովեանի Վէրք Հայաստանին—կիսատուած Յարովի խորհրդով (որ այժմ ոչ թէ կէս, այլ ամբողջ դե է համարուած մի և նոյն բանակում): Այստեղ գալթակղութեան վէմ է դառ-

նամ գրքի հէնց առաջին երեսը. տասն անգամ միննոյն երեսը կարդալիս, բնաւ չի պարզւում շարադրութեան կազակցութիւնը... ուրեմն անտեղ էլ հարկաւոր է աշխատել... լուրջ աշխատել...

Շուարած երիտասարդների համար անակնկալ օգնութիւն է հասնում: Ամբոխի միջից ձայն է լսւում. «Թող կորչի գրաբարը, Թող կորչին Վենետիկի և Վիէննայի սքոլաստիկները, Թող կորչի Աբ... Վէ... (լեզուն կակազում է), Թող կորչին գրաբարախառն գրիչները: Յալտնի է, որ մէկի հրաւերը, թէ ճե՞ն քո, Գուր Կիւնի, ինչպէս է ներգործում անհամբերութիւնից ելեքարացած ամբոխի վերայ... Ահա հա ինտելիգենտ-երի-տասարդի լեզուն բացուեցաւ, և նա Գուր Կիւնի միջազգային-վօլապիւկ հայերէնը: Իսկ երբ որ լուրջ աշխատութիւնից փախչող երիտասարդը ինքնաստեղծ դառնալ, այն էլ լալտնի է, թէ ինչ պիտի լինի նորա ստեղծածը.—լրագրի աղքատ բառարան, օտարի քերականութիւն և Լոլոլայի ժամանակների հալածանք հարազատ մալրենի լեզուի դէմ:

Ահա այն ժամանակից սկսուեցաւ մեր գրականութեան անկումը, որ նոր էր ծլում: Այն ժամանակ մեր գրականութիւնը և՛ ինտելիգենտի և՛ ժողովրդեան գրականութիւն դառնալու սկիզբ էր առնում, այժմ մեր ինտելիգենտը մալրենի լեզուով գրականութիւն չունի իւր պէտքերի համար և չի էլ ուզում ունենալ: Միթէ գոհիկ ժողովուրդը կըլարգէ այն գրականութիւնը, որ ընծալողի աչքում գրօչի արժէք չունի: Խորհրդարանը բարերարից նախ և առաջ կըսովորի արհամարհութիւն և էլ ոչինչ չի կարգալ, եթէ գրուածքը իւր ստոր ճաշակներին չհամապատասխանի:—Մի երկու մանր նմուշներ բերենք, ցոյց տալու համար, թէ ինչպէս հայերէնը արհամարհուած է նախ և առաջ ինտելիգենտի կողմից:

Տարիներ առաջ Կոնստնտնուօյ լեզուով ծանուցուեցաւ, թէ կարկըտի դէմ կռուել կարելի է, սանտաձև ռաբընկեցները պարպելով դէպի կուտակուած ամպերը: Մեր ինտելիգենտը հալոց գրականութեան եղած կամ չեղած լինելը՝ միննոյն համարելով, այն տեղեկութիւնից չօգտուեցաւ, որպէս զի իւր սիրած ժողովրդեան համար առաջնորդողներ գրէ: Բաց նորերս ռուսաց հաստ ժուրնալներում կարգաց միննոյն ծանօթութիւնը, և իսկոյն առաջնորդողներ թխեց, միամտաբար հինը նորի տեղ ծախելով:—Հալոց պատմութեան մասին խօսելիս, մեր ինտե-

լիզենտը չի վրիպի և Խորենացու պատմութիւնը առասպելաբանութիւն կանուանէ, մեծաբանելով, թէ գրեթէ անարդէն բեռնաճեղք արձանագրութիւններից հանել է բոլորովին դատապատմութիւն-գիտութեան անունով այսպէս ջարդողները իրանց համար աւելորդ են համարում մի փոքր բան—նոյն իսկ գիտութեան տէր դառնալը. իրանք խօսում են գիտութեան մասին, իսկ գիտութիւնը թողնում են ուրիշների ձեռքում: Երեւակացե՛ք, որ մեր մէջ բեռնագիր կարդացող մէկը չկալ. մինչդեռ այս անհատութիւնն է, որ կարելի է հասկանալ և ըմբռնել... մինչև որ մի պապիրոս ծխուի և մոխիր դառնալ: Զուարթնոց եկեղեցու աւերակներում գտնուեցաւ բեռնաճեղք արձանագրութեան մի մեծ կոթող. «0, գիտութեան համար մեծ գիւտ, մեծ դիւտ է», հնչուեցաւ դարդակ կարասներից, իսկ գէթ մի կարդացող չգտնուեցաւ, մինչև որ օտարներն ու Բասմաճեանը օգնութեան չհասան: Թերևս մեկ ընդդիմալուծս են. «միթէ Բասմաճեանը հալ չէ». այո՛, հալ է, բայց ոչ այն աւաղանում մկրտուած, որի մասին որ մենք խօսել ենք: Մեր արիստոկրատ ինտելիզենտը իւր գիտութիւնները բերան առնել և քաղել գիտէ երկրորդ ձեռքերից—հաստ ժուրնալներից, էնցիկլ. բառարաններից, «Братская помощь»-ից, իսկ բուն աղբիւրից օգտուելը թողնում է Բասմաճեանների պէս սև հաց ուտող մշակներին: Միայն «Հանդէս Ամսօրեան» բուն աղբիւրներից «Նաիրի Ուրարտուի» պատմութիւնն է տալիս. ո՛վ, ինչ ձանձրալի ընթերցանութիւն...

«7. Ելամացի Խումբանիդասին զօրութիւնը խորտակեցի, Կարալում և Սուրդա երկիրները, Կիշիսի և Խարխար քաղաքները ոչնչացուցի, Մեղացուց աշխարհին վերայ՝ մինչև Բիկնի լեռն և Իլիպի երկիրը՝ Ասորեստանի լուծը դրի: Ուրարտու երկիրն աւերեցի. Մուճաճիր քաղաքն աւարեցի. Մնդիա և Յիկիրտու երկիրները կործանեցի և այլն, և այլն...»

Մեր ինտելիզենտը ոչ «Հանդէս Ամսօրեայ» և ոչ «Բանասէր» կըկարդալ, թերմերն անգամ չկտրելով (դոքա հայերէն են), այլ կըսպասէ, մինչև որ մի տքնող ճգնող ուսու, գերմանացի և անգլիացի ասորեստանեան և պարսիկ, Վանայ և Զուարթնոց եկեղեցու և միւս բոլոր սեպագէտ արձանագրութիւններից մի ոճով բանակարգութիւն և կոկիկ շարադրութիւն ձևացնէ... ահա ժամանակ կըկարդալ, ինչու չէ՛: Նա սիրում է պատրաստ աշխատութիւնը, թողնելով որ անմշակ

նիւթը ուրիշի ձեռքով մշակուի: Եւ քանի նա գիտութեան կան-
չէ, իմանաք, որ այսպէս է նորա գիտութիւնը:—Մեր ինտե-
լիգենտը ոչ միայն հայերէն լեզուով գիտութիւն չի մշակում,
այլ մշակուած գիտութիւնը ժողովրդականացնել չի կարողա-
նում: Նա որ պղնձէ փողերով հնչեցրել է Դարուինի և Նիչէի
հուշակը, մինչև այսօր շնորհքով գրուածքներ չի արտադրել
այդ կուռքերի մասին: Նա աղնութիւն և չունի խոստովա-
նելու, թէ ալգալիսի սերագործութեան համար զարգացած լե-
զու չունի, մինչդեռ ցած հողով ծաղրում է գրաբարախառն
լեզուով Թարգմանիչներին, որոնք որ չէին գծուարանալ նորա
պակասը լրացնելու: Կարելի է, թէ մենք շատ բան պահան-
ջեցինք, որ հայերէն լեզուով գիտութիւն մշակուի և գիտութիւ-
նը ծաղկաւառուի: Բայց մեր ինտելիգենտը հայերէն լեզուով
գիտութիւն ունի: Եւ չի կարողանում: Նա սիրով կը կարդալ
հայերէն թերթերից մեր բամբասանքները, մեր վէճերը, մեր
լիշոցաբանութիւնները, մեր անուանարկութիւնները, բայց մի
պատուածաբանական լօղուած (տարէն մի անգամ, լուսուարի
1-ին քրիստոնէական սիրով մասին առաջնորդող գրելու հա-
մար), մի փիլիսոփայական լօղուած, մի հոգեբանական հետա-
զօտութիւն, նոյն իսկ հալ օրաթերթի հեռագիր՝ երբէք: Այդ
բաների համար նա բաց կանէ ուսաց թերթեր: Սակայն
դժբաղդաբար կան մի քանի ճիւղեր, որ օտար լեզուով չեն
գրուի, այլ միայն հայերէն են գրուել: Մեր ինտելիգենտը եր-
դուել է այդ բաները երբէք չկարդալ և չուսումնասիրել: Հա-
լսց պատմութեան էֆօլէֆէն ուսուցիչը (ունինք և ալգալիսիք)
ալն պատմութիւնը չի ուսումնասիրի հալական աղբիւրներից,
պարզ ալն պատճառով, որ հայերէն կարդալ չգիտէ, բայց նա
կը պատճառարանէ, թէ հալք այդ ճիւղը չեն մշակել: Ոչ մի
ինտելիգենտ մատեմատիկոս հալոց օրացուցն ու տոմարագի-
տութիւնը չի ուսումնասիրի, որովհետեւ կարդացածը չի հաս-
կանալ: Ոչ մի ինտելիգենտ երաժիշտ հալոց Խօնդօն չի ու-
սումնասիրի, որ այդ արուեստի արժէքը ուսումնական կեր-
պով լուսարանէ և ալն, և ալն:—Էհ, որ մէկը թուենք, հե-
րիք է և ալքանը: Մենք ունինք ինտելիգենտ գրող, բայց
չունինք ինտելիգենտ կարդացող: Ուր է ալն կենդանի մտա-
ւոր հաղորդակցութիւնը, երբ որ եթէ մէկը գրէր «Հիմա Բլ
լուենք», իսկոյն պատասխան կըստանար «Հիմա Բլ խօսենք»:

Իսկ քնչ պէտք է լինի լուսաւորելու բուռն ցանկու-

թեան և հետը նաև լեզուի արհամարհութեան պտուղը, և թէ ոչ, փոխանակ ժողովրդական գրականութիւն ծաղկեցնելու քարոզաւածել ամբոխի գրականութիւնը: Միտքն և զգացմունքը պէտք է թուլանան հարստանալու և աղնուանալու հընար չունենալով, և պէտք է մնուի միայն բնազդումը, կոյր բնազդումը: Գիտութեան անունով սոսորոտախօսը և լեզուի մուրացիկը՝ հետզհետէ պէտք է աւելի և աւելի նեղ դէ է իւր բառերի և գաղափարների արդէն իսկ աղքատ շրջանը, աղ-գալին բառարանի կէսը խուղելով և ջուրը չպւտելով, պէտք է մի անգամ քարոզածը շարունակ ծամծմէ, կրկնութիւններով կշտացնէ, իսկ ուր որ մտաւոր աղքատութիւնը նշմարելի դառնալու վտանգ լինի, իսկոն պէտք է օգնութիւն կանչէ բառնցքն ու փրփուրը, հուր և սուրը, մի խօսքով ստեղծէ զիրականօրեալ զրոյցների և սլոգանի մանրանկարների: հոգեմաշ գրականութիւնը և էլ դուրս չգալ պէ մոգական շրջանակից:

Մեղ կարող են առարկել. ճապա-Վէտեմբրո: Գոքա մի ինչ որ դժբախտ թիւրիմացութեամբ իրանց տաղանդը վաճառել են անարդար դատին և լուսանքների գրականութեան: արս բոլորին չնայելով, կասկած չկալ, որ դոքա ալլ քաղաշ նունն են մկրտուել:

Ս. Մ.

(Մնացելը յաջորդ անգամ)